

Skjeb neddagene

I fem maddager i 1940 vaklet
Storbritannia: full krig eller
fredsavtale med Hitler-Tyskland.
Valget var viktig for krigens
utfall – og skapte statsmannen
Winston S. Churchill.

TEKST MONA VAAGAN

En vandrende ikon, med stokk, hatt og sigar. Slik er Winston S. Churchill blitt stående å ruve i historien. Her inspiserer han forsvarsverker langs nordvestkysten av Storbritannia i 1940.

UTEN WINSTON S. CHURCHILL ved roret ville britene ha sluttet fred med Adolf Hitler i mai 1940. Det mener mange historikere i dag. Etter tyskernes invasjon av Frankrike – på et tidspunkt hvor Tyskland, i pakt med sitt eget slagord, “seiret på alle fronter” – vaklet Storbritannia: full krig eller en nedverdige fredsavtale med Nazi-Tyskland.

Etter en nervepirrende innenrikspolitisk maktkamp bestemte britene seg for å fortsette å kjempe, og avgjørelsen fikk vidtrekkende konsekvenser. Hitler ble tvunget til å fortsette krigen i vest, samtidig som han startet felttoget i øst. Med andre ord den tofrontskrigen som til slutt ble Tysklands bane.

Hemmelig krigsdrama

Det store vendepunktet i andre verdenskrig. Slik omtaler den amerikanske historikeren John Lukacs dagene 24. til 28. mai 1940. Disse fem dagene diskuterte det britiske krigskabinettet, som besto av Winston S. Churchill og de mest sentrale medlemmene av regjeringen, en mulig fredsløsning med Hitler-Tyskland.

Håndtrykket for fred i 1938, mellom Neville Chamberlain og Adolf Hitler, er i ettertid sett på som britisk unnfalighet overfor et aggressivt Tyskland.

Omfanget av disse diskusjonene var lenge ikke kjent. Churchill omtaler dem ikke i sine krigserindringer, og det var først seinere at historikere fikk øynene opp for hvilket drama som i virkeligheten utspilte seg.

24. mai 1940 hadde Winston Churchill vært statsminister i to uker. Han tok over samtidig som teppet gikk opp for det som skulle bli den største krisen Storbritannia har stått overfor. 10. mai, samme dag som han ble innsatt, hadde tyske tropper gått inn i Belgia og Nederland. Fire dager seinere krysset de grensen til Frankrike. Den franske hæren, forsterket med en britisk ekspedisjonsstyrke, var snart på full retrett, og Frankrikes statsminister, Paul Reynaud, innså at en kapitulasjon kunne bli uunngåelig. I Storbritannia spurte man seg om det var mulig å føre krigen videre dersom Frankrike falt.

Fikk sjansen etter Norges-fiasko

Det som hadde brakt Winston Churchill til makten, var det mislykkede britiske felttoget i Sør-Norge etter den tyske invasjonen 9. april. Churchill, som på det tidspunkt var marineminister, fikk ikke skylden for dette. Det gjorde derimot statsminister Neville Chamberlain (1869–1940).

Tilliten til Chamberlain var synkende, to år etter at han underskrev Münchenavtalen, hvor britene og franskmennene, i et forsøk på å stagge Hitler, godtok den tyske annekteringen av tsjekkiske Sudetenland. Det tyske angrepet på Polen i september 1939, som markerte starten på andre verdenskrig, og invasjonen av Danmark og Norge året etter, hadde gjort det klart at Chamberlains ettergivningslinje overfor Nazi-Tyskland hadde spilt fallitt.

Etter å ha tapt et tillitsvotum i Underhuset 8. mai, erkjente Chamberlain at han

Krigens mann

Winston Churchill var en bedre leder i krig enn i fredstid, mente mange. Det kostet ham statsministerjobben i 1945.

Winston Churchill var en formidabel leder-skikkelse i kampen mot nazi-diktaturet, men hadde også mange fiender i sitt eget land. Hans vel formulerte forakt for en rekke populære forslag som offentlig helsetjeneste og bedre utdanning for folk flest skapte mye misnøye. Særlig blant dem som hadde kjempet i krigen.

Trodde på maktbruk

I parlamentsvalget i 1945 ble de konservative grundig slått av det britiske arbeiderpartiet Labour under Clement Attlee. Nederlaget forklares blant annet med at mange briter anså Churchill som en bedre leder i krig enn i fredstid.

Etter nederlaget brukte Churchill mye tid på å skrive, men fortsatte samtidig som leder for den konservative opposisjonen i Parlamentet. Ved valget i 1951 tapte Labour, og de konservative kom igjen til makten med den da 76 år gamle Churchill som statsminister.

Årene som fulgte, ble preget av en rekke utenrikspolitiske kriser, ofte som resultat av et britisk imperium i ferd med å gå i oppløsning. Som ivrig talsmann for Storbritannia som en stormakt forsøkte Churchill vanligvis å løse slike problemer med maktbruk.

Winston Churchill nøyde seg med tittelen "Sir".

Takket nei til hertugtittel

I 1953 mottok Churchill den britiske Hosebåndordenen og kunne dermed titulere seg som Sir Winston. Ved sin avgang som statsminister to år seinere, grunnet dårlig helse, ble han tilbudt en hertugtittel. Det hadde blitt praksis å tilby avgåtte britiske statsministre en jarltittel, men dronningen mente at Churchill burde verdsettes høyere enn det.

Dronningen var likevel ikke videre interessert i å gi en hertugtittel til den første ikke-kongelige siden Richard Grosvenor i 1874, men overrakte formelt tilbudet, etter først å ha fått diskré forsikringer om at Churchill ville avslå.

ikke lenger hadde den nødvendige støtten til å lede landet. Dagen etter innkalte han utenriksminister Lord Halifax, marine-minister Churchill og David Margesson, sjefinnpisker i det konservative partiet, til et møte for å avklare hvem som skulle ta over etter ham selv.

Hans førstevalg var Halifax, med tilnavnet "Holy Fox". Det henspilte på hans to hovedinteresser, Kirken og revejakt. Halifax takket imidlertid nei, og hevdet at Churchill var bedre egnet. Ettertiden har diskutert om dette var en edel, uselvsk handling eller et taktisk valg basert på at om Churchill mislyktes, ville Halifax kunne tre inn på et seinere tidspunkt og "rydde opp".

Møtt med dyp mistro

Mange var svært skeptiske til Winston S. Churchill som ny statsminister. Den dype mistroen skyldtes både hans eksentriske personlighet og brokete bakgrunn.

Han ble født på slektssetet Blenheim Palace i 1874 som etterkommer av den berømte krigsheren hertugen av Marlborough. Faren, Sir Randolph Churchill, var en periode finansminister. Winston mistrivdes på skolen, gjorde det dårlig i nesten alle fag og var stadig i klammeri med både medelever og lærere. Det var bare så vidt han kom inn på militærakademiet Sandhurst.

Etter å ha tjenestegjort et par år som offiser i India, tok han seg jobb som krigskorrespondent. Mens han dekket Boerkrigen i 1899, ble han tatt som krigsfange av boerne. Han klarte å rømme, og historien om hans spektakulære flukt tvers gjennom Sør-Afrika gikk verden rundt og sørget for at han fikk rykte som en eventyrer.

I 1900 ble Churchill første gang valgt inn i Underhuset. Sir Randolphs sønn ble ansett som et lovende politisk talent og fikk i årenes løp flere ministerposter. I 1908, 32 år gammel, giftet han seg med den elleve år yngre Clementine Hozier. Et heldig valg, skal vi tro hans egne memoarer hvor han kort oppsummerer sitt ekteskap med å si at han giftet seg "og levde siden lykkelig alle mine dager".

Churchills første store nedtur kom etter slaget ved den tyrkiske halvøya Gal-

Den vellykkede evakueringen av britiske tropper fra kystbyen Dunkerque i mai og juni 1940 ble sett på som en mirakel, og fortsatt diskuteres årsaken til at Hitler lot dem slippe unna.

lipoli i 1915, et av britenes verste militære nederlag gjennom tidene. Som marine-minister og hovedansvarlig måtte Churchill gå av. På 1930-tallet gjorde han seg upopulær ved å forsvare Edward 8.s rett til å gifte seg med den to ganger fraskilte Wallis Simpson. Kongen abdiserte som kjent seinere. Churchill var også mot økt indisk selvstyre og kalte Mahatma Gandhi (1869–1948) en "halvnaken fakir". En reaksjonær imperialist og krigshisser var bildet mange hadde av Churchill. Når han utover på 1930-tallet kom med sterke advarsler mot Hitler, falt de derfor stort sett for døde ører.

Med krigsutbruddet snudde stemningen til Churchills fordel. Selv kjente han en enorm lettelse, skrev han i sine krigserindringer. "Endelig hadde jeg myndighet til å gi ordre over det hele. Jeg følte det som om jeg gikk side ved side med skjeben, og at hele mitt liv hadde vært en forberedelse til denne stunden og denne prøvelsen."

Samtidig visste han at oppgaven han hadde tatt på seg, var formidabel. I bilen hjem fra audiensen hos kongen hvor han

var blitt innsatt som statsminister, sa han til sjåføren: "Jeg håper det ikke er for seint. Jeg er alvorlig redd for at det er det."

Var imot avtale med Hitler

24. mai hadde tyskerne nådd fram til den engelske kanalen, lenger enn de noen gang nådde under første verdenskrig. I flere dager hadde det vært klart at den britiske ekspedisjonsstyrken som hadde vært stasjonert i Frankrike siden 1939, var i ferd med å bli innringet av de tyske armeene.

Når krigskabinettet møttes i Downing Street nr. 10 denne dagen, var det først og fremst ekspedisjonsstyrkens prekære stilling som sto på dagsordenen. De som utgjorde krigskabinettet, var, foruten Churchill selv, Chamberlain, utenriksminister Lord Halifax og to Labour-representanter, visestatsminister Clement Attlee og Arthur Greenwood, minister uten portefølje. Attlee skulle i 1945 etter-

følge Churchill som statsminister.

Både Halifax og Chamberlain hadde en sterk posisjon både i regjeringen og i det konservative partiet. Churchills stilling var ennå langt fra sikker. Den ferske statsministeren manøvrerte derfor varsomt når han i dagene som kom, forsøkte å vinne flertallet for sitt syn. Hans hovedmotstander var Halifax, som ikke så problemet med å sondere mulighetene for en fredsløsning med Hitler. Vendepunktet kom på ettermiddagen den 28. mai, da Churchill inviterte resten av regjeringen inn i diskusjonen.

Her hadde han mange meningsfeller. Med stor kraft argumenterte han for at Storbritannia ikke hadde noe å tape på å fortsette kampen, fordi Hitlers betingelser uansett ville bli harde. Churchill var overbevist om at ett av de tyske kravene ved en eventuell fredsavtale ville være at britene overga sin flåte, som var verdens største

og livsviktig for forsvaret av landet. "Vi vil bli en slavestat, styrt av en Hitler-vennlig regjering," konkluderte han og la til: "Og hva vil det gjøre med oss?"

Ingen tok til motmæle etter dette innlegget. Flere gikk fram og klapper Churchill på ryggen som om de ville berømme ham for å ha vist lederskap. Ifølge militærhistorikeren Carlo D'Este var dette Churchills "finest hour"; at han – på et tidspunkt hvor Storbritannia risikerte å miste store deler av hæren ved Dunkerque i Frankrike – likevel sto fast.

Tidligere Daily Telegraph-redaktør Max Hastings hevder i sin Churchill-biografi at det var her Churchill la grunnlaget for det nasjonale symbolet han skulle bli. "Det Churchill forsto, og Halifax og andre ikke innså," skriver Hastings, "var at bare det å utforske en fredsløsning ville ha hatt ødeleggende virkning på Storbritannias stilling i krigen". ▶

“Vi vil bli en slavestat, styrt av en Hitler-vennlig regjering,” konkluderte han og la til: “Og hva vil det gjøre med oss?”

“Vi skal kjempe på strendene, vi skal kjempe på landingsplassene, vi skal kjempe på markene og i gatene, vi skal kjempe på åsene; vi skal aldri overgi oss.”

Krigsmirakel i Frankrike

Imens hadde evakueringen av den britiske ekspedisjonsstyrken startet. I løpet av ni dager, fra 27. mai til 4. juni, klarte britene å evakuere hele styrken fra den franske kystbyen Dunkerque. Også et stort antall franske tropper fikk plass på båtene som i all hast var blitt rekvirert. Til sammen over 300 000 mann ble reddet.

I virkeligheten var dette et mirakel som ble et av krigens vendepunkter. Historien bak er fortsatt et av de store mysteriene fra andre verdenskrig. Den tyske general Heinz Guderians 19. panserkorps var i ferd med å nå fram til Dunkerque, da Hitler ga ordre om å stanse framrykningen. Hvorfor?

Noen tror det var fordi han ville gjøre det mulig for forsterkninger å nå fram. Andre mener han rett og slett ville la den britiske ekspedisjonsstyrken slippe unna fordi han håpet på et gunstig fredsforlik

med Storbritannia. En tredje forklaring er at sjefen for det tyske flyvåpenet, Hermann Göring, hadde lovet Hitler å bombe til fillebiter båtene som fraktet de britiske troppene. Dette skjedde ikke, takket være innsatsen fra den britiske marinen og Royal Air Force.

Det som i utgangspunktet var en militær katastrofe, ble snudd til triumf. Ikke minst av Churchill, som brukte Dunkerque for alt det var verdt for å styrke den britiske moralen. 4. juni, med de siste britiske troppene i sikkerhet, holdt han en av sine viktigste taler i Underhuset. Den ble kringkastet samme kveld gjennom BBC og sluttet med de berømte ordene: “Vi skal kjempe på strendene, vi skal kjempe på landingsplassene, vi skal kjempe på markene og i gatene, vi skal kjempe på åsene; vi skal aldri overgi oss.”

I løpet av sommeren 1940 festet Chur-

chill sitt grep om statsministertaburetten og skulle beholde det resten av krigen. Men 65-åringen som var i ferd med å ikle seg landsfaderrollen, var langt fra noe glansbilde. Han drev medarbeiderne nesten til sammenbrudd med arbeidsdager som ofte strakk seg til langt over midnatt. Protester ble ikke tålt. Når en tjenestemann under en middag stilte spørsmål ved Churchills arbeidsmetoder, fikk han til svar: “Jeg er virkelig beæret over å sitte ved samme bord som Jesus Kristus, men selv er jeg opptatt av å vinne krigen.”

Han kunne også være direkte ufin, som når visestatsminister Attlee utfordret hans militære strategi, men gjorde det diskret ved å skrive et brev i stedet for å kritisere statsministeren åpent. Churchills hevn var nådeløs. Han leste brevet høyt for gud og hvermann, og latterliggjorde etter beste evne Attlees synspunkter.

Winston Churchill på vei over den engelske kanalen kort tid etter de alliertes invasjon av Normandie 6. juni 1944. Kun kongens ordre hindret statsministeren fra å reise over på selve D-dagen.

Ble satt på sidelinjen

10. juli 1940 innledet Hitler sin luftkrig, Slaget om Storbritannia, men måtte gi opp en drøy måned seinere. Den tyske diktatoren vendte oppmerksomheten mot øst og 22. juni 1941 starter han invasjonen av Russland. Da USA gikk med i krigen etter japanernes angrep på Pearl Harbor i desember samme år, minsket Storbritannias, og dermed også Churchills, betydning.

Flere strategiske blundere fra Churchills side bidro også til å svekke hans stilling blant de allierte, slik som den mislykkede britiske landgangen i Hellas og på Kreta i 1941. Fra da av var det den amerikanske presidenten Franklin D. Roosevelt (1882–1945) og den sovjetiske diktatoren Josef Stalin (1878–1953) som ledet an i den allierte krigføringen.

6. juni 1944, den såkalte D-dagen da allierte styrker invaderte Normandie, var den britiske statsministeren kontant plassert på sidelinjen. Helsen hans hadde også begynt å skranke. Den gamle krigeren mistrivdes med ikke å være i begivenhetenes sentrum, og de alliertes øverstkommanderende, Dwight D. Eisenhower, fikk så vidt avverget at Churchill plasserte seg i en båt midt i den engelske kanalen for å bivåne det historiske øyeblikket.

Kåret til “Tidenes brite”

Da Churchill seiersdagen 8. mai 1945 hilste Londons befolkning fra en balkong i regjeringskvartalet, var det likevel ingen tvil om hvem de syntes hadde størst del av æren. Etter at statsministeren hadde sagt “Gud velsigne dere, dette er deres seier”, svarte den enorme folkemengden: “Nei – den er din!” Og fortsatte med å synge “For he’s a jolly good fellow”.

Når båren hans 20 år seinere ble fraktet med tog til hans siste hvilested ved Blenheim Palace, sto store skarer av mennesker samlet langs ruten. Et sted hadde en enslig mann tatt oppstilling, iført sin RAF-uniform. På et jorde stanset en bonde arbeidet, tok av seg lua og bøyd hodet. I 2002 ble Winston Churchill kåret til “Tidenes brite” av BBCs lyttere.

Churchill-biografen Max Hastings mener at Churchills enestående bragd var at han i 1940 mobiliserte den britiske krigsviljen, sendte tvilerne i skammekroken og vekket hele nasjonen til å stå samlet. Historikeren John Lukacs under-

Winston og Clementine i 1950. Tre år seinere mottok hun Nobels litteraturpris, på vegne av ektemannen.

Hedret med nobelpris

Winston Churchills nobelprisvinnende historieverker er blitt kalt “selvbiografi kamouflert som historien om universet”.

Winston Churchill ble tidlig interessert i historie, men innenfor et relativt smalt område. Han hadde liten interesse for sosial og økonomisk historie og så historien som politisk og militær, drevet fram av nasjoner og store menn.

Skjebnebestemt historie

Churchill mente at britene hadde en egen styrke og et skjebnens kall til å styre et imperium. Troen på dette kallet inspirerte både hans politiske karriere og hans historiske bøker. Han renommé som forfatter hvilte tyngst på tre massive historieverk: Historien om første verdenskrig, *The World Crisis* (1923–31), andre verdenskrig, *The Second World War* (1948–53), og verket *A History of the English-Speaking Peoples* (1956–58). Til sammen ga de ham Nobelprisen i litteratur i 1953.

Satte seg selv i sentrum

Churchills historie om de to verdenskrigene er langt fra vanlig historieskriving. Forfatteren var en sentral deltaker i begge og bruker sine erfaringer under skrivingen. Verkene er derfor så vel memoarer som historieverk, men Churchill var nøye med å utvide omfanget til også å omfatte hendelser han selv ikke var involvert i.

Han plasserer imidlertid Storbritannia og seg selv i sentrum, og *The World Crisis* er blitt omtalt som “Winstons briljante selvbiografi, kamouflert som historien om universet”.

slår ikke at det var USA og Sovjetunionen som vant andre verdenskrig, men “i mai 1940 var Churchill den som ikke tapte den. Der og da reddet han Storbritannia, og Europa, og den vestlige sivilisasjon”.

Lenge etter krigen ble Winston Churchill spurt av en bekjent hvilket år han ville valgt å leve om igjen, hvis han hadde kunnet. Han trengte ikke lang tid på å bestemme seg: “1940,” svarte han. “Igjen og igjen.”

Vil du vite mer?

FORFATTER

Mona Vaagan er frilansjournalist.

BØKER

Churchill av Roy Jenkins, oversatt av Kirsti Vogt, Historie & kultur, 2009.

Finest Years. *Churchill as Warlord 1940–45* av Max Hastings, Harper Press, 2009.

Warlord. *A Life of Winston Churchill at War 1874–1945* av Carlo D’Este, Harper Collins, 2008.

Five Days in London. *May 1940* av John Lukacs, Yale University Press, 2001.